

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 2

ELAZIĞ - 1997

OSMANLILARDA SON DEVİR FİKİR HAREKETLERİ

Yrd.Doç.Dr.Ramazan HURÇ*

Osmanlı-Batı Mücadelesi

Türkler, Anadolu'ya 1071 Malazgirt zaferiyle adım adım yerleştiler. Hristiyan alemi bu hareketin sonucu olarak yurtlarını bir bir Türklere kaptırdılar. Türklere karşı dayanma gücü olmayan Hristiyan halk, bu yenilginin sonucu olarak ya göç ettiler, ya da Türk tebalığını kabul ettiler. Bunun neticesi olarak, Hristiyan dünyasının kurduğu haçlı ordusu bir başarı elde edemedi. Ancak 1683 Viyana bozgunu ve 1699 Karlofça antlaşmasıyla Türkler kan kaybetmeye başladılar. Bu sefer yılların biriktirdiği kin ve düşmanlıkla Hristiyan dünyası hücumla geçti.

Bu mücadelenin ana sebebi, Türkler'den Hristiyan bölgelerini geri almaktı. Bunun için oralarda yaşayan Hristiyanlara önce muhtariyet, sonra istiklâl kazandırmak ve başarılı olunamazsa Hristiyanları Türklere karşı tahrik ve teşvikle isyan ettirmekti. Bu mücadelede istenilen amaca ulaşılmaz ise Bab-ı Ali'ye baskı yaparak Hristiyanlar için muhtariyet ve istiklâl anlamına gelecek reformları uygulandı⁽¹⁾.

Son Devirde Osmanlı Devletinin Genel Görünümü

Yükselme devrinde düşmana korku, dosta gurur veren Osmanlı, XVIII yüzyıldan itibaren gerilemeye başladı. Devlet müesseselerindeki işlerlik bir bir tıkanı. Maliye bozuldu, memur maaşlarını ödeyemeyecek duruma geldi. Medreseler yeni buluş ve keşiflerden uzak kalarak kısır çekişmeler içine girdi. Bürokrasi içinde lüks alabildiğine yaygınlaşırken halk fakirleşti. Lüks tüketim son haddine vardı. Bunların hepsinden de çok önemlisi batı 1860'da sanayi inkılabını gerçekleştirmişti ve yeni pazarlar aramaya başlamıştı. Uzak denizlere ve deniz aşırı ülkelere açılmış, hammadde ve pazar ihtiyacını gidermeye çalışmaktaydı. Osmanlı ise hala kendi içine kapanıktı. Hep kendi eski üstünlüğünü görmekteydi. Savaş alanlarında yenilmeye başlayınca bir arayışa girdi. Hristiyan batı yıllarca yenilme sebeplerini araştırdı ve Osmanlı askeri sisteminden örnekler aldı. Sonunda galip geldiler. Buna mukabil Osmanlı aynı yolu takip etmedi ve ihtişamını kaybetmeye başladı.

Sanayi devrimini tamamlayan Batı, emperyalist düşüncesini doğrudan Osmanlı üzerinde uygulayamadı. Ayrı bir uygulama işine

* İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

(1) Bayram Kodaman, "Osmanlı Siyasi Tarihi (1876-1920)" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, XII, İstanbul 1989, 22.

girişti. Osmanlı'nın siyasi istiklaline ve toprak bütünlüğüne dokunmadan mevcut kapitülasyonlar ve yeni antlaşmalar yoluyla imparatorlukta iktisadî, malî, ticarî ve kültürel hedeflere ulaşmaktı. Kırım harbinden sonra bu durumu görmek mümkündü. Müşterek himaye, müşterek müdahale ve müşterek sömürü batının ortak özelliğidir.

Biraz sonra değineceğimiz gibi Osmanlı, bir dizi reform politikası uyguladı. Ancak bu reform politikaları Avrupanın adaletsiz ticareti, faiz ve kâr oranı yüksek sermaye ihracı, kendisine uygun teknik ve kültürel yardımı, politik baskı ve diplomatik oyunları karşısında boğulup kalmıştı. Böylece Osmanlı yarı sömürge haline gelmişti.

Osmanlı Devletinde Gelişen Fikrî Akımlar

a- Batıcılık

1789 Fransız ihtilaliyle gelen fikri akımlar Avrupayı etkilediği gibi Osmanlı'yı da temelinden sarstı. Fransız ihtilaliyle gelen fikri akım "Liberalizm" dir. Liberalizm otoriteye karşıdır. Bu nedenle ihtilalle fikrî, siyasî ve hukukî akımlar Avrupa'yı alt üst etmiştir. Osmanlı'da da bunları, yenilik ve ıslahat hareketleriyle 1839, 1856, 1876 ve 1908 de görmemiz mümkündür.

İmparatorluğun gerilediğini gören devlet erkanı Avrupa'ya öğrenci gönderdi. Bundan amaç, Avrupa'nın yeni gelişen teknolojisi ve ilmi inkişafını alıp ülkede uygulamaktı. Avrupa'ya giden öğrenciler, Batı'nın sosyal ve siyasal akımları karşısında eziklik duymuşlar ve "Batı Hayranı" olarak ülkeye dönmüşlerdi. Yıllarca bu hayranlıklarını ülke gençlerine aktarmışlardır⁽²⁾.

Avrupalı Osmanlı'nın geri kalmışlıktan kurtulabilmesi için ıslahat ve reform reçeteleri önermiştir. 1839'daki Tanzimat Fermanı'yla Müslüman, Hristiyan, Musevi ve bütün diğer uyrukları "ırk ve din farkı gözetmeksizin" eşit tutmak⁽³⁾ ilkesi, Hristiyan azınlıkları, hakim unsur olan Müslümanların seviyesine çıkarmıştır. Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili hiç bir husus bulunmamasına rağmen, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nda Osmanlı tebası bulunan tüm azınlıklar her türlü okula girmeye ve kendi dilleriyle okul açmaya hak kazanıyorlar⁽⁴⁾. Islahat hareketleri azınlıkların masum istekleri şeklinde görülmekte ve hatta Avrupalıların desteklediği bu istekleri "Genç Türkler" bile

(2) Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1982, 49.

(3) Ahmet Kabaklı, **Temellerin Duruşması**, İstanbul 1991, 68.

(4) Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, İstanbul 1980, 40.

destekliyorlardı⁽⁵⁾. Ahmet Kabaklı'nın ifadesiyle "bu inkılap mevzuu şeytanca bulunmuş bir desisedir.Çünkü kabul ettirmek istedikleri inkılaplar, milletimizin menfaati bakımından ciddiye alınıp, tatbik edilecek şeyler değildir"⁽⁶⁾.

Bilindiği gibi 1866'da çıkan ve Osmanlı hükümetini güç durumda bırakan Girit isyanı, Avrupa devletlerinin ayrı ayrı müdahalelerine sebep olmuştur. Bu müdahalelerin gerekçesi şu idi: Osmanlı hükümeti Islahat Fermanı'yla yapmayı va'd ettiği fermanları gerçekleştirememiş ve bu hususta gevşek davranmıştır. Eğer Osmanlı hükümeti kendi haline bırakılırsa imparatorlukta anarşi meydana gelirdi. ve Avrupa devletleri dengesini tehdit ederdi.

Bu gerekçeye dayanarak, Avrupa devletleri Osmanlı hükümetine ayrı ayrı reform projeleri verdiler. Osmanlı hükümeti bu projelerden birini seçmek ve uygulamak zorunda kalınca Fransız hükümetinin reform tezini ve 22 Şubat 1867'de sunduğu projeyi kabul etmiştir. Bu durum karşısında, Marif Nezareti'nin, Osmanlı eğitiminin Fransız eğitimine göre teşkilatlandırılması tabii idi. Ayrıca Âli ve Fuat Paşalar'la, Genç Osmanlılar'ın Fransa'ya yakınlıkları düşünülürse Fransız tezinin ağır basacağı aşıkardı.

Fransız tezi :"**Osmanlı tebası Müslüman ve Hristiyan tefriki gözetilmeyerek bir bütün olarak ele alınmalıdır. İdarede birlik, siyasal ve sosyal haklarda eşitlik sağlanmalıdır. Ortak haklar ve ortak menfaatler imparatorluğun türlü unsurlarını kaynaştırmaya yarayacaktır. Bu suretle de kuvvetli bir Osmanlı toplumu meydana gelecektir. İmparatorluğun bütün unsurlarını bu amaca doğru sevk ve idere edecek tek unsur Türkler' dir**"⁽⁷⁾.

Fransız tezi, Osmanlı'nın merkezîyetçilik ve toplumculuk anlayışına ters, liberal bir Osmanlı toplumu tavsîye ediyordu. Fransız eğitim sistemini uygulayacak yeni öğretmen okulları açıldı. Müslüman ve Müslüman olmayan öğrenciler için bir Üniversite kurulması ve bu üniversitede Tıp, Tarih, İdare ve Hukuk derslerinin okutulması şartı getiriliyordu. Böylece sistemi uygulayacak memurlar yetiştiriliyordu. Batılılaşmanın bir semeresi olarak 1868'de ilk yabancı okul olarak Galatasaray Sultanisi açılmıştır. 1891'de ilk yabancı üniversite bu okul olmuştur.

(5) Bayram Kodaman, II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987, 125.

(6) Kabaklı, 70.

(7) Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 48.

Osmanlı da yenileşme hareketleri her geçen gün yerleşmeye başladı. Siyasi bir nüfuz elde eden bu aydın kesim 1876'da Padişahın otoritesini kaldıran, meclis hakimiyetini kuran Meşrutiyeti ilan etmiştir. Bu meclis 141 üyeden oluşuyordu. Üyelerin 115'i mebus, 26'sı da Ayan üyesinden teşekkül ediyordu. Mebusların 67'si Müslüman, 46'sı gayr-i müslim'di⁽⁸⁾. 23 Aralık 1876'da Beyazıt Meydanında ilan edilen Meşrutiyet'e ilgi hayli fazlaydı. Türkler'den başka, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler kendi dillerinde nutuklar söylediler. Padişahı ve Sadrazamı alkışladılar. Bunlardan başka Hristiyanların ruhani reisleri Midhat Paşa'yı ziyaret ederek tebrik ve teşekkürde bulundular⁽⁹⁾.

İlk meclis, parti grupları yerine milliyet gruplarının mücadele ve entrika sahnesi haline geldi. Anayasanın sağladığı şahsi hürriyeti gayr-i müslim unsurlar milli hürriyet, hatta muhtariyet ve istiklal hakkı manasına alıyorlardı. Anayasa göre resmi dil Türkçe olduğu halde, Ermeni ve Rum mebuslar kendi dillerinin de resmi dil kabul edilmesini istiyecek kadar ileri gidiyorlardı⁽¹⁰⁾. Görüldüğü gibi yenilik hareketleri imparatorluğun çöküşünü hazırlayan nedenlerden biri olmuştur.

Çok partili sistemin ülkeyi kurtarmadığını gören II.Abdülhamit meclisi 13 Şubat 1878'de süresiz tatil etti. Meclis işlemedi ama anayasa ayakta kaldı. Batıcılar sürekli Padişaha baskı yaptılar. Gizli cemiyetler kurdular. Sonunda 17 Aralık 1908' de Meclis-i Mebusan yeniden açıldı. Yapılan seçimde 275 millet vekili seçilirdi. Bunun 140'ı Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 2'si Kürt, 48'i Gayr-i müslim (23'ü Rum, 12'si Ermeni, 5'i Yahudi, 4'ü Bulgar, 3'ü Sırp ve 1'i Romen) idi⁽¹¹⁾. Seçim sisteminde sadece devlete vergi verenler oy kullandığı için sonuç Türk Milletinin lehine olmamıştı. Çünkü ticaret ve zanaat azınlıkların elindeydi.

1839'da Gülhane Hatt-ı Humayu'nu ile başlayan ve 37 yıl süren Tanzimat Devri siyasi ve sosyal açıdan barış devri olmadığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu da Avrupa'nın ekonomik sömürgesinden kurtarmış değildi. Ayrıca belirli ve kendine özgü de bir ideoloji ortaya koyamamıştı.

Tanzimat sadece sistematik olmayan ve devleti kurtarmaya yetmeyen iyi kötü bir takım hukukî, malî, askerî alanda yapılan yenilikler ve taklitçilikten öteye gitmeyen Batı'ya ayak uydurma gayretlisi olarak ortada kalmıştır. Bu yeniliklerin sonucu olarak da, iktidar saraydan Bab-ı Ali'ye geçmiş, yani Padişah'ın yetkisi

(8) Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", T.D.V.İ.A., İstanbul 1988, 217.

(9) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, Ankara 1988, 9.

(10) **Küçük**, 218.

(11) **Türk Ansiklopedisi, XXVI**, Ankara 1977, 115.

sınırlandırılmıştır. Fikri alanda ise yeni Osmanlılar'ın "Meşrutiyetçilik" gayretlerinin yoğunlaşmasını sağlamıştır⁽¹²⁾.

Fransız ihtilalinin yaydığı hürriyet, eşitlik, kardeşlik, müsâvât fikirleri, imparatorluğun içindeki azınlıkları uyandırmıştır. Bu azınlıklar masum isteklerini bir takım Türk aydınlarına da kabul ettirmişlerdir. Bu istekler; batıcılık, ıslahat ve reform adı altında su yüzüne çıkmıştır.

b- Osmanlıcılık

Son dönem Osmanlı yöneticileri, imparatorluğun gerilediğinin farkına varınca tebayı dağıtmamak için bir takım fikri arayışlara girdiler. Bunlardan biri Osmanlıcılıktır. Osmanlıcılık; Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden bütün kavim, cemaat ve milletlerin din, mezhep, ırk, milliyet farkı gözetmeden adalet, hürriyet ve eşitlik havası içinde bir arada yaşamalarını savunan ideolojidir⁽¹³⁾.

Son devir Osmanlı ıslahat hareketlerinin kaynağı hep Batıdır. Bu nedenle Osmanlı tebasını bir arada tutma fikri de Yusuf Akçura'nın ifare ettiği gibi yine Batı olmuştur. Osmanlı Milleti oluşturma fikrine örnek Fransa olmuştur. Çünkü Fransız milliyeti Cermen, Selt, Latin, Grek ve daha bazı soyların birleşmesinden meydana gelmiştir⁽¹⁴⁾. Bu Fransız milletin teşekkülü Osmanlı'ya örnek teşkil etmiş.

Osmanlılar Batı modelinde Fransız tezini benimseyince daha önce de ifade ettiğimiz gibi Fransız modeli şöyleydi: "**Osmanlı tebası Müslüman ve Hristiyan farkı gözetilmeyerek bir bütün olarak ele alınmalıdır. İdarede birlik, siyasal ve sosyal haklarda eşitlik sağlanmalıdır. Ortak haklar ve ortak menfaatler, İmparatorluğun türlü unsurlarını kaynaştırmaya yarayacaktır. Bu suretlede kuvvetli bir Osmanlı toplumu meydana gelecektir**"⁽¹⁵⁾. Osmanlı devleti yaratma fikri ciddi olarak II. Mahmud zamanında doğdu. Bu Padişah: "**Ben tebamdaki din farkını ancak Cami, Havra ve Kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim**"⁽¹⁶⁾ demiştir. Bu fikrin oluşumu batıya açılma ile başlamıştır. Batı fikir ve düşünceleri imparatorluğa girmeye başlayınca bağımsızlık düşünceleri uyanan azınlıkları ittihad-ı anasır etrafında tutmaya çalışmıştır⁽¹⁷⁾.

(12) Kodaman, **Doğu Anadolu Politikası**, 81.

(13) Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara 1987, 19; Ahmed Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1982, s. ?.

(14) Akçura, 30.

(15) Kodaman, **Eğitim Sistemi**, 68.

(16) Akçura, 20.

(17) Ateş, 58.

Bir Osmanlı milleti oluşturulmasını isteyen Osmanlılık fikri, 1865 'de **İttihad-ı Hamiyet** adıyla kurulan bu teşekkül kısa bir zaman sonra **Yeni Osmanlılar** adıyla tanındı. Cemiyetin gayesi, Türkiye'de bir Meşrutiyet idaresi kurmaktır. Cemiyetin ilk kurucuları Nuri Bey, Reşad Bey, Mehmed Bey ve Ayetullah Bey gibi genç ihtilalcilerdi. Cemiyet ilk toplantısını, 1865'de Belgrad ormanında yaptı⁽¹⁸⁾. Bu teşkilatın ilk üyeleri arasında Namık Kemal de vardı. Yeni Osmanlılar XVIII. asır Fransız filozoflarından Montesquieu' nun "Kuvvetler ayırımı" ve Rouseau'nun "Tabii haklar" nazariyelerini benimsemişlerdir. Ancak onlar bu batılı fikirleri şeriat ilkeleriyle uyuşturma çalışmışlardı. özellikle Namık Kemal Fransız ihtilalinden beri Avrupa'da geçerli olan halk hakimiyeti ilkesini **Biat** müessesesine dayandırıyordu⁽¹⁹⁾.

Hükümet tarafından varlıkları tesbit edilen yeni Osmanlılar 1867'de Avrupa'ya kaçtılar, yabancılar bunlara Jön Türkler adını verdiler. İhtilalci çalışmalarına Paris 'te devam ettiler⁽²⁰⁾.

Yeni Osmanlıların bir devamı olarak, Askeri Tıbbiye öğrencisi olan İshak Sukut, İbrahim Temo ve Hüseyin Zade Ali ile arkadaşları 1889'da İttihad ve Terakki'yi kurdular⁽²¹⁾. Kısa zamanda diğer yüksek okul öğrencilerini de etkileri altına aldılar. Bütün bunlar II. Abdulhamid'in tüm iyileştirme çabalarına rağmen kurulmuştur. Polis 1897' de teşkilatı ortaya çıkardı. Suçlu görülen 78 kişi Trablusgarb'a sürgün edildi⁽²²⁾.

II. Abdulhamid, halkı Osmanlılık fikrinde toplamaya çalıştı. Müslüman olmayan halka sarayda ve çeşitli memuriyetlerde görevler verdi. Hatta Ermeniler Osmanlı memurlarının üçte birini teşkil ediyorlardı⁽²³⁾. 1877-1878 Osmanlı Rus harbinde gayr-i müslimlerin tutumları değişti bu yüzden Osmanlılık fikri fiilen iflas etti. Her kesim ve her cemaat bağımsızlık peşine düştü⁽²⁴⁾. II. Abdulhamid'in fikri dayanağı bundan böyle Osmanlılık olamazdı. Zira 13 Temmuz 1878 Berlin Kongresi kararları sonunda ülke nüfusu dini ve ırkı yönden şöyleydi:

(18) Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, II**, İstanbul 1987, 881.

(19) Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976, 1009.

(20) Cevat Rifat Atilhan, **31 Mart Faciası**, İstanbul 1972, 21; **Banarlı**, 883.

(21) M. Cavit Baysun, "Abdülhamid II. Abdülhamid b. Abdülmecid", **İ. A., I**, İstanbul 1950, 78; **Kuran**, 1011.

(22) **Kuran**, 1011.

(23) **Karal, VIII**, 484.

(24) **Ateş**, 60; **Kodaman, Doğu Anadolu Politikası** 81.

Türk (Türkmen-Kürt, Karakalpak)	13.750.000
Arap	6. 000.000
Arnavut	700.000
Toplam :	20.450.000
Müslüman,	
Sırp	700.000
Rum	2.000.000
Ermeni	1.250.000
Bulgar	700.000
Toplam :	4.650.000
Gayr-i Müslim	
Genel Toplam	25.000.000

Batılıların da teşvikiyle oluşturulması istenen Osmanlı Milleti, Gayr-i Müslimlerin bağımsızlık elde etmesiyle fiyasko ile son buldu. Çünkü o günkü dünyada Osmanlı gibi ,azınlıklara fazla hak veren başka bir ülke yoktu.1878'de İngiltere, Hindistan, Avusturya, Yeni Zelanda, Kanada, Güney Afrika ve daha bir çok ülkeyi egemenliğinde bulunduruyordu. Ancak Büyük Britanya parlamentosunda sadece İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda milletvekilleri vardı. Anglo-Saksonlar'la meskun İngilizce konuşan Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda gibi ülkelerin tek bir millet vekilleri yoktu. Rusya da yabancı unsurlar şöyle dursun Rus'lara bile seçim hakkı yoktu⁽²⁵⁾. Gayri Müslim azınlığı devlet bünyesinde bir araya getirmeye çalışan Osmanlı yönetimi millet-i hâkime Türk nüfuzunun silinmeye başladığını ıslahat hareketleriyle gözardı etmiştir. Türk kelimesinin cahil Anadolu köylüsü veya Türkçe konuşan Osmanlı anlamında kullanıldığını düşünürsek, Türk statüsünün ne duruma düştüğünü rahatlıkla anlayabiliriz. Önemli iktisadî faaliyetlerin, yönetimin ve hükümetin gayr-i Türk unsurların eline geçmesi olayın diğer bir boyutudur⁽²⁶⁾. Ancak Türkler Osmanlılık akımından en fazla zarar gören millet olmalarına rağmen, devletlerini koruyabilme endişesiyle bu fikri desteklemişlerdir⁽²⁷⁾.

(25) İsmet Bozdağ, **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, İstanbul 1986, 61; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi, VII**, İstanbul 1978, 160.

(26) David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu** (Çev. Şevket Serdar Türet v.d.), İstanbul 1979, 1-3.

(27) Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, İstanbul 1979, 87.

Prens Bismark, Müşir Ali Nizami Paşa'ya "Bir devlet, millet-i vahideden mürekkep olmadıkça parlamentonun faidesinden ziyade mazarratı olur."(28) demiştir.

II. Abdulhamid de, "Osmanlı bir milletler mozayığıdır. Meşrutî idare asli unsur için ölümdür. İngiliz parlamentosunda bir Hintli, Afrikalı, Mısırlı, Fransız parlamentosunda bir Cezayirli mebus varmıştı ki, Osmanlı parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu istemeye kalkıyorlar " (29) diyerek durumun vahametini ortaya koyuyordu.

31 Mart 1908'den sonra Osmanlılık fikri eski nüfuzunu kaybetmeye başladı(30). Balkan, Trablusgarp savaşlarının kaybıyla beraber bu fikir son bulmuştur. Dağılmaya yüz tutan İmparatorluğu bu fikir toparlamaya yetmemiştir. Hürriyet ve milliyetçilik fikirlerinin, gönülleri şiddetle sardığı bir dönemde Osmanlılık siyaseti herhangi başarı elde edemezdi. Osmanlı devletine ne din ne de milliyet bakımından hiç bir zaman bağlanmamış olan Balkan milletleri hatta Arnavutlar ve Araplar gibi İslam Dinini tanıyan azınlıkları kuvvetli bir milliyet fikri sarmış ve Osmanlı bütünlüğünden, manen dahi olsa koparmış bulunuyordu(31).

c - İslâmcılık

Osmanlı milliyeti oluşturma fikrinin başarısızlığa uğramasından sonra II.Abdulhamid, ülkede bulunan Müslümanları dağıtmamak için İslam birliğine sarıldı. Aslında Yavuz'dan beri devletin ana bünyesini oluşturan İslamcılıktı. Her kurumda bunu görmek mümkündü. Ancak siyasi anlamda II.Abdulhamid'in bu fikre sarıldığı aşıkardı. İslâmcılık, Osmanlının son devrinde bir siyasi akım olarak ortaya çıkmıştır. II.Abdulhamid'in hedefi, merkezîyetçilik sisteminin kendisine vermiş olduğu maddî imkanlarla, Hilafet makamının manevi imkanlarını kullanarak ümitsizlik kompleksi içindeki Müslümanlara yeni ümitler vermek, onların hanedana ve hükümete olan inanç ve sadakatını artırmak ve böylece İslam birliğini gerçekleştirerek İmparatorluğu içte ve dışta güçlü hale getirmektir(32). Bu siyaset başarılı oldu. II. Abdülhamid'in devlet felsefesi haline getirdiği İslâm Birliği politikasının ortaya çıkmasında, Genç Osmanlıların Avrupa'da din ve ırkın önemli olduğunu görek Osmanlılık akımını bırakmalarının

(28) Öztuna, VII, 161.

(29) Bozdağ, 61.

(30) Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul ?, 12.

(31) Mehmet Ali Aynî, **Milliyetçilik**, İstanbul 1943, 7; Banarlı, 1099.

(32) Kodaman, **Doğu Anadolu Politikası**, 23.

büyük rolü vardı⁽³³⁾. Hamidiye Alayları ve Aşiret mektepleriyle Müslüman unsuru ayakta tuttu. Doğu Anadolu'nun I.Dünya Savaşında Rusların eline geçmemesi ve Doğu'da bir Ermeni devleti kurulmaması bu siyasetin bir sonucudur. II.Abdulhamid'in İslamcılık siyaseti maya tutmuş olmalı ki, milli mücadelemiz İslamın mücadelesi görünümünü almıştır. Bu nedenle Afgan ve Hind Müslümanlarının maddi ve manevi desteğini görüyoruz⁽³⁴⁾. Dolayısıyla 1919'a kadar ki görünüm böyledir.

Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları'nda İslamcılık fikrinin Batı görüşlü olduğunu ifade etmektedir. Ona göre: 31 Mart'tan sonra Osmanlılık fikri eski nüfuzunu kaybetmeye başladı. Vaktiyle II. Abdulhamid'e İslam birliği fikrini vermiş olan Alman Kayser'i, bu fırsattan istifade ederek Sultanahmet Meydanında İslam birliği adına bir miting yaptırdı. Bu günden itibaren memleketimizde gizli İslam birliği yayılmaya başladı⁽³⁵⁾.

İslam birliği siyaseti Müslüman, Arnavut ve Arapların bağımsızlık istemeleri ve İttihad ve Terakki'nin bunlar üzerine asker göndermesiyle zarar gördü. Çünkü İngilizler Müslüman Arapları milletin özünde bulunan milliyetçilik duygularıyla uyandırmışlardı.

Ülkemizde 31 Mart hadisesinden sonra İslam birliği mensupları müstakil bir teşkilat olarak ortaya çıkmamışlardır. Mensupları çeşitli partilerin içine dağılmışlardır. Dağınık halde İslam birliği mensupları varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak son yıllarda büyük bir kesimin siyasi bir kimlik içinde ortaya çıktığını görmekteyiz.

d- Turancılık

Fransız ihtilalinin etkisiyle Osmanlı imparatorluğunda bulunan azınlıkları milliyetçilik duygusu sarmıştı. Her fırsatta azınlık unsurlara ait milletvekilleri de bu duygularını ortaya koyuyor, hatta ırkî bağımsızlık istiyorlardı. Ancak Türk milleti için milliyetçilik akımı zararlıydı. Çünkü bünyesinde başka dinler, başka ırk ve kavimler vardı. Böyle durumda bu siyasi görüş imparatorluk için felaketti. Böyle devletlerin, milliyetçiliği hakim millet lehine çevirebilecek şekilde hazmedebilmeleri için büyük siyaset, büyük kuvvet, büyük kültür, tefekkür, tecrübe ve basiret lazım gelirdi⁽³⁶⁾.

19.yüzyılda ideolojisini, ilkelerini ve enerjisini liberalizmden alan, toplumları etkileyen ve dünya haritasını dağıştiren en önemli akım ve hareket miliyetçiliktir. Liberalizmin fert için öngördüğü hürriyet, eşitlik zamanla milletlerin hürriyeti, milletlerin eşitliği şeklinde

(33) Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, Ankara 1964, 12-13.

(34) **Kabaklı**, 91.

(35) **Gökalp**, 12.

(36) **Banarlı, II**, 805.

yorumlanmaya başlandı. Böylece fert yerini millete bırakıyordu. Dolayısıyla bu hareketin temelinde millet gerçeği kabul etmeye ve fertte bir millete mensup olduğu şuurunu (Millî Şuur) uyandırma fikri vardı. Bu yüzden milliyet hareketi, milli duygunun doğmasına yardım eden yazarların, millî dilleri inceleyen dilcilerin, filozofların ve gramercilerin, maziye canlandıran tarihçilerin ve milleti politik sistemlerin esasları olarak alan filozofların eseridir. Milliyet fikri hem duyguya, hem akla, hem de menfaata hitap etmektedir.

Bu yaygın ve sürekli özelliği ile milliyet hareketlerinin veya milliyetçilik ideolojisinin tarihin en evrensel hareketi olarak kabul edilmesi gerekir. Buna göre milliyetçilik:

a) Tarihî Milliyetçilik: Kaynağı dil, din, gelenekler, tarih ve kültürdür. Mensupları muhafazakardır.

b) Liberal Milliyetçilik: Kaynağını Fransız ihtilalinden alır. Yüzü maziye değil, geleceğe dönüktür. Kendini istiklalde bulmaya, isbatlamaya gayret eder. Bu özelliği ile daha çok politik ve ekonomik istiklal, hürriyet ve eşitlik peşindedir.

Millî istiklâl, millî birlik, içte millî hakimiyet, dışa karşı milletlerin kendi mukadderatına kendilerinin tayin etmeleri⁽³⁷⁾ bu akımın görüşleri arasındadır.

Türkçülük akımının temelleri 1860'da Ahmet Vefik Paşa, Ali Suavi ve Mustafa Celalettin Paşa tarafından atılmıştır⁽³⁸⁾. Hatta II. Abdulhamit zamanında Tıbbiye'de teşekkül eden gizli bir inkılâp cemiyetinde Türkçülük, Osmanlıcılık, İslâm Birliği mefkûresinden hangisi daha ziyade gerçeğe uygun olduğu münakaşa ediliyordu. Bu münakaşa Avrupa'daki ve Mısır'daki Genç Türklere de yayılarak bazıları Pan-Türkizm mefkûresini, bazıları da Pan-Ottomanizm mefkûresini kabul etmişlerdi. O zaman Mısır'da çıkan Türk gazetesinde Ali Kemal, Osmanlı Birliği fikrini ileri sürerken, Akçuraoğlu Yusuf Bey Türk Birliği siyasetini tavsiye ediyorlardı⁽³⁹⁾.

Türkçülük hareketi siyasi anlam da ortaya çıkmadan evvel ilmi olarak ortaya çıktı. Bu nedenle Sultan Abdulaziz'in son devirleri ile Sultan Abdulhamit'in ilk devirlerinde görülmeye başlandı. Dar'ul-Fünun'da tarih felsefesi öğretmeni Ahmet Vefik Paşa'nın Şecere-i Türki'yi doğu Türkçesinden İstanbul lehçesine çevirisi ile başladı. Tarih-i Âlem'in yazarı Süleyman Paşa o zaman askeri mekteplerin başına geçince eserinde Türk Tarihine geniş yer verdi. Dilimizin gremerine ait bir eser yazarak ona da Sarf-ı Türkîdiye ad verdi. Onun düşüncesi Ta'lim-i Edebiyyât-ı Osmâniyye adlı eserin yazarı Recai Zâde

(37) Kodaman, "Osmanlı Siyasî Tarihi..", XII, 30.

(38) **Kuran**, 1013.

(39) **Gökalp**, 11.

Ekrem Bey'e yazdığı bir mektupta meydana çıktı. Bu mektubunda : "Osmanlı Edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki dilimize Osmanlı dili ve Milletimize Osmanlı milleti demek de yanlıştır. Çünkü Osmanlı tabiri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin adı ise, yalnız Türk'tür. Buna göre dili de Türk dilidir. Edebiyatımızda Türk edebiyatıdır" (40). Bu nedenle Türkçülüğün babaları Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşadır.

Türkçülük hareketi II.Abdulhamid'in ilk yıllarında müsadı görmedi. Bu nedenle Türkçülük akımı Rusya'da iki büyük insan yetiştirdi. Bunlardan biri Mirza Fethali Ahundzade, diğeri, Kırım da Tercüman gazetesini çıkaran Gaspıralı İsmail'dir. Ahundzade Azeri lehçesiyle komediler yazdı. Bu komediler batı dillerine tercüme edildi. Tercüman gazetesiyile siyasî Türkçülüğün babası sayılan İsmail Gaspıralı Slav baskılarına boyun eğmeyerek Türklüğün kurtuluşunun Türkçülük fikrinde olduğunu belirtmiş ve gazetesi aracılığıyla doğu Türkleriyle batı Türklerini birleştirmeye çalışmıştır(41).

II.Abdulhamid'in son yıllarında Türkçülük akımı yeniden canlanmaya başladı. 1897 Yunan harbi başladığında Mehmet Emin Bey:

"Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur." diyerek haykırmıştır.

Bu fikir, Selanik'teki Genç Kalemler, Ziya GÖKALP, Ahmet HİKMETBEY, Halide Edip Hanım, Yeni Turan adlı romanıyla, Türk yurdu ve Türk Ocaklarıyla büyümüştür(42).

Balkan savaşının yitirilmesiyle İttihat ve Terakki cemiyeti Türkçülük akımını benimsemişlerdi. Türkçülük akımı Yeni Türk devletinin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti "çok dinli, çok dilli, çok ülkeli, çok ırklı, çok mezhepli ve değişik kültürlü insan kalabalıklarından kurtularak tek dilli, tek soylu, tek dinli, tek ülkeli(43) bir devlet olmuştur. Genç Türk Devleti milli birlikle birbirlerine bağlıdır. Batı'yı Doğu'dan, Doğu'yu Batı'dan ve Van'lıyı Edirne'li den ayırmayan tarihtir, kültürdür, coğrafyadır, dindir, devlettir. Bu unsurlar ebedidir. O halde birlik de ebedi olacaktır. Bu birliği bozmak tarihe, coğrafyaya, dine, kültüre ve devlete meydan okumaktır ki, şimdiye kadar kimsenin gücü yetmemiştir(44).

(41) Hüseyin Namık Orkun, **Türkçülüğün Tarihi**, Ankara 1977, 70-72.

(42) **Gökalp**, 9.

(43) **Kabaklı**, 7-8.

(44) Kodaman, **Doğu Anadolu Politikası**, 20.

Sonuç

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti birçok olayların sahnelendiği yerdir. İmparatorluk gücünü iyice kaybetmiştir. Yıkılışını hemen belli etmemiştir. Büyük devletin yıkılışı da büyüklüğü nisbetinde geç olur. Bu nedenle devletin yıkılışı o denli geç olmuştur.

Türkler, Hristiyanların topraklarını almağa başladığı 1071'den beri Hıristiyanlara düşman olmuştur. Düşman güçsüz olduğu dönemlerde dilini çıkaramamıştır. Ancak Osmanlı'nın ekonomik, siyasi ve kültürel yönden zayıfladığını görünce zehirlerini yenilik, diğer bir ifadeyle ıslahat hareketleriyle kusmağa başlamışlardır.

Türk'e düşman olan bütün batı ve Rus birleşerek Osmanlı'yı yıkmak istemiştir. Tek anlaşımadıkları nokta, bölüşemedikleri Osmanlı toprakları olmuştur. Rus ve Hristiyan Batı , Osmanlı tebası bulunan Hristiyan halkla yakınlık kurmuşlardır. Hristiyan halkın hakkını savunabilmek için Osmanlıya bir dizi ıslahat programı uygulatmışlardır. 1839 Tanzimat Fermanıyla, gayr-i müslim tebaya eşitlik sağlanmıştır. 1856 ıslahat fermanı ile Osmanlı tebalarına kendi dil ve dinleriyle eğitim imkanı ve eşitlik sağlanmıştır. 1876 Meşrutî idareyle hiç bir büyük ülkede bulunmayan seçme ve seçilme hakkı gayr-i müslimlere verilmiştir.

Masum istekle başlayan bu haklar zamanla bağımsızlığa dönüşmüştür. Önce muhtariyet, sonra bağımsızlık hareketiyle "Milleti Sâdika" olan Ermenileri bile Osmanlı'ya düşman etmişler. Azınlıkların büyük çoğunluğuna bağımsızlık fikrini yerleştirmişlerdir.

Batı'nın bu mücadelesine karşı, Osmanlılar bir dizi fikrî politikaları üretmişlerdir. Bu politikaların altında yine Batı düşünce izini görmek mümkündür. Batı Liberalizminin etkisinde kalan bazı aydınlar, kurtuluşun ancak Batı gibi düşünülmesi ve yaşanmasında olduğu fikrini savunmuşlardır. Bunlar Batı kafasını taşıyan sözde aydınlardır.

Osmanlı'nın parçalanmak üzere olduğunu görenler, Osmanlıcılık fikrini oluşturmaya başlamışlardır. Osmanlı tebası olan herkes devletin her türlü imkanından eşit olarak faydalanabilirdi. Ancak Osmanlı milleti oluşturma fikri pek rağbet bulmadı. Fransa ihtilaliyle esen milliyetçilik rüzgarı bu düşünceyi temelinden sarstı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Slav ırkları ve Balkanlarda bulunan gayr-ı müslim unsur bağımsızlığını ilan etti. Gayr-ı Müslim unsurları bünyesinde tutamayan Osmanlı için Osmanlıcılık anlamsızdı. Diğer azınlık durumunda bulunanlara daha fazla hak vermenin bir anlamı yoktu. Bu nedenle Osmanlıcılık fikri tam bir fiyasko ile son buldu.

Osmanlıcılık fikrinden umduğunu bulamayan II. Abdulhamid, (aslında bu fikre pek inanmıyordu), halkının büyük çoğunluğu Müslümandı. Tüm Müslümanların dini liderliğini de Padişah kendisinde taşıyordu. Bu nedenle İslamcılık dağılmak üzere olan müslüman

unsurları toplamağa kafi idi. Önce Doğu Anadolu'da Hamidiye Alaylarını kurarak aşiretleri silahlandırdı ve kendine bağladı. Bu aşiretler Doğu Anadolu'yu Ruslar'a karşı savundular ve Ermeni ayaklanmasını bastırdılar. Diğer yandan Aşiret Mektepleri ile diğer Müslüman azınlıkları Payitaht'da bağladı.

II. Abdulhamid'in bu çalışmaları bir yerde yetersiz kalıyordu. Çünkü Hristiyan dünyası Araplar'a ve Arnavutlara ayrı milli devlet kurma fikrini aşlamışlardı. Bu durumda Araplar ve Arnavutları İslamcılık politikası ile devlete bağlı kılmak mümkün değildi. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin Araplar ve Arnavutlar üzerine asker göndermesiyle bu siyaset şimdilik yetersiz kaldı. Ancak 1919'a kadar yapılan bütün savaşlar İslam adına yapıldığı imajı İslam dünyasında hakimdi. Rusyadaki Müslümanlar, Hint ve Afgan Müslümanları maddî ve manevî yardımlarını esirgememişlerdir.

Yıllarca Osmanlıcılık, İslamcılık fikri etrafında çalışmalar yapan İttihat ve Terakki, yönetimi ele aldıktan sonra fikir değiştirdi. Çünkü gayr-ı müslim azınlıklar ve Müslüman, Arap ve Arnavud Osmanlı'dan ayrılmıştır. Tüm Türkleri bir bayrak altında toplamak fikri revaç bulmaya başladı. Çünkü dünyada esen akım buydu. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti fikrinin temelleri bu fikir ile oluşmuştur.

Yukardan beri, Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirleri üzerinde durduk. Osmanlı'nın son döneminde sadece geçerli fikir İslamcılık ve Türkçülük kalmıştır. Yusuf Akçura kendisi Türkçü olmasına rağmen bu iki fikir arasında bir seçim yapamamaktadır.

Aradan yıllar geçmesine rağmen kökeni yaklaşık 150 yıllık olan Liberalizm, İslamcılık ve Türkçülük, diğer bir ifadeyle milliyetçilik fikri hâlâ Türk insanının umut bağladığı siyasî akımlardır. Birini diğerinden soyutlamak pek mümkün değildir. Çünkü ülkeler aynı kültür halesi içinde büyürken, küçük ve zayıf ülkeler ırkî unsurlarına göre bölünmektedirler. Bir ölçüde aynı dili, dini, soyu, kültürü ve tarihi paylaşan insanların bir arada bir devlet olmaları çok duygusal bir düşüncedir. Ancak büyük devlet olacaksak ayrı din, dil ve kültür sahibi ülkeleri de teba haline getireceğimizden bu düşünce yetersiz kalmaktadır. Bugün Hristiyan alemi tek bir devlet olma yoluna giderken, neden İslâm alemi bir birlik etrafında birleşmesin ? Bu sebeple gelecek dönemler aynı kültür mensubu devletlerin bloklaştığı bir devir olacaktır.